

3. KOMMISJONENS VIRKSOMHET

3.1. Kommisjonens arbeidsmåte

3.1.1. *Organiseringen av granskingen - kommisjonen og sekretariatet*

Kommisjonens oppdrag har vært vidt. Kommisjonen er pålagt å "granske alle forhold i forbindelse med påstander om at politiets overvåkingstjeneste, Forsvarets sikkerhetstjeneste og Forsvarets etterretningstjeneste, eller personer knyttet til disse tjenester, har vært engasjert i ulovlig eller irregulær overvåking av norske borgere", jf gjengivelsen av mandatet ovenfor i kapittel 1 og kommisjonens drøftelse av mandatet i 6.1 og 6.2. Etter mandatet skal granskingen dekke tidsrommet fra 1945 til kommisjonen avgir sin rapport. Granskingen har således omfattet alle de tre hemmelige tjenesters virksomhet gjennom 50 år, så langt denne har hatt betydning for spørsmålet om overvåking og registrering av norske borgere.

Ved oppnevningen ga den særskilte komiteen uttrykk for at man så det som "ønskelig at granskingen gjennomføres raskest mulig, likevel slik at kommisjonen må ha den nødvendige tid til å gjennomføre en grundig undersøkelse", jf Innst S nr 60 (1993-94) side 3.

Kommisjonen har tatt sikte på å fullføre en slik grundig undersøkelse som Stortinget forutsatte, innenfor en tidsramme på omkring to år. Lengre tid enn dette burde ikke granskingen pågå, samtidig som det var lite realistisk - ut fra omfanget - å gjennomføre granskingen raskere.

Kommisjonens medlemmer har stort sett arbeidet på heltid med granskingen. I tillegg har det vært nødvendig med et sekretariat av ikke ubetydelig størrelse.

Kommisjonen la vekt på at sekretariatet ble tverrfaglig sammensatt. Det var behov både for historikere og for personer med etterforskningskompetanse. Kommisjonen har - med Presidentskapets samtykke - engasjert følgende spesialrådgivere til sekretariatet:

Spesialletterforsker Gunnar Fjæra, Økokrim
Forsker Hilde Ibsen, Norges Forskningsråd
Spesialletterforsker Terje Ingstad, Økokrim
Professor Knut Kjeldstadli, Universitetet i Oslo
Politiførstebetjent Sigurd Nilsen, Sarpsborg politikammer
Politiavdelingssjef Sturla Osen, Kriminalpolitisen
Politiførstebetjent Bjørn Tvette-Berger, Kriminalpolitisen

Kontomedarbeidere har vært:

Konsulent Berit Utaker, Stortinget
Konsulent Anne Dybo, Økokrim

I tillegg har kommisjonen engasjert cand philol Gro Hendriksen og advokatfullmektig Ketil Sørh til begrensete oppdrag.

Kommisjonen har bedt lagdommer Erik Møse vurdere forholdet mellom visse sider ved de hemmelige tjenester og menneskerettighetskonvensjonene, jf 6.3.5 nedenfor. Hans redegjørelse er inntatt som vedlegg 2 til kommisjonens rapport.

Sekretariatet har administrativt vært ledet av kommisjonens sekretær, førstestatsadvokat Hans-Petter Jahre.

I Innst S nr 60 (1993-94) side 2 fastslår den særskilte komiteen at kommisjonens medlemmer anses som sikkerhetsklarert i og med oppnevningen. Samtidig ble kommisjonen gitt rett til og ansvar for å sikkerhetsklarere de personer som engasjeres i sekretariatet eller til å utføre andre tjenester for kommisjonen. For sekretariatet og andre personer som har arbeidet for kommisjonen, er klarering og autorisasjon meddelt av kommisjonen etter at personkontroll var foretatt i samsvar med gjeldende direktiv for personellsikkerhet i den sivile forvaltning.

Kommisjonens undersøkelser har vært meget omfattende. Under granskingen har 501 vitner avgitt forklaring, noen flere ganger. I tillegg har kommisjonen hatt samtaler med et betydelig antall personer. Kommisjonen har dessuten gjennomgått et omfattende arkivmateriale. Således er undersøkelser foretatt i de hemmelige tjenesters arkiver, andre offentlige arkiver, arkiver tilhørende partier og organisasjoner, og private arkiver. Under 3.2 nedenfor gjøres det nærmere rede for dette.

Det sier seg selv at det ville være ugjørlig for kommisjonen samlet å oppta alle forklaringer og delta i alle arkivundersøkelser. Dette arbeidet har derfor blitt overlatt til medlemmer av kommisjonen og/eller til sekretariatet. Kommisjonen har funnet dette ubetenkelig.

Av praktiske grunner har kommisjonsmedlemmene i en viss grad delt det daglige arbeid mellom seg, slik at noen særlig har arbeidet med overvåkingstjenesten og noen med etterretningstjenesten. Granskingen av sikkerhetstjenesten har vært betydelig mindre arbeidskrevende enn granskingen av de andre tjenestene.

Kommisjonen i plenum har lagt hovedvekten på å styre granskingen og på fortløpende å være orientert om og å vurdere resultatene av granskingen.

3.1.2. Opptak av vitneforklaringer, innhenting av skriftlige bevis og bruk av sakkyndige

Ved lov 25. mars 1994 nr 6 om granskingskommisjonen for gransking av påstander om ulovlig overvåking av norske borgere ble kommisjonen gitt myndighet som en domstol til å avhøre vitner og til å kreve fremlagt skriftlige bevis. Loven innebar at vitner hadde møteplikt og forklaringsplikt for kommisjonen på samme måte som for en domstol i en sivil rettssak. Etter lovens § 2 gjelder tvistemålsloven §§ 204 til 209 tilsvarende.

Tvistemålslovens § 204 nr 1 bestemmer at retten ikke må ta imot forklaring om noe som holdes hemmelig av hensyn til rikets sikkerhet eller forhold til fremmed stat, dersom ikke Kongen gir tillatelse. For granskningen ble slik tillatelse gitt ved kgl res 25. mars 1994. Videre følger det av tvistemålslovens § 204 nr 2 at retten ikke må ta imot forklaring som vitnet ikke kan gi uten å krenke lovbestemt taushetsplikt vitnet har som offentlig tjenestemann medmindre departementet gir samtykke. Heller ikke dette bevisforbudet har hatt betydning for granskningen, idet alle berørte departementer har samtykket i at nåværende og tidligere tjenestemenn forklarer seg for kommisjonen. Etter loven om granskingskommisjonen gjelder møteplikten og forklaringsplikten bare for den samlede kommisjon. Medlemmer av kommisjonen og ansatte i sekretariatet kan bare ta imot forklaringer som avgis frivillig.

Det har ikke vært nødvendig for kommisjonen å pålegge vitner møteplikt eller forklaringsplikt. De vitner som er innkalt, har møtt og vært villige til å forklare seg, se dog nedenfor om Haakon Lie, Johan Setsaas og Hans Henrik Ramm. Om historikerne Trond Bergh og Knut Einar Eriksen vises til 3.3.

Alle vitner har forklart seg under rettslig ansvar. Loven om granskingskommisjonen § 4 bestemmer at straffelovens bestemmelser om falsk forklaring gjelder tilsvarende. For vitneansvaret er det uten betydning om forklaringen er avgitt pliktmessig eller frivillig, eller om den er avgitt til kommisjonen eller sekretariatet. Dette innebærer at når et vitne forklarer seg, plikter det å si den hele og fulle sannhet og ikke legge skjul på noe som kan ha betydning for granskningen. Selv om ikke vitnet blir direkte spurt, må vitnet gi alle opplysninger som det forstår kan ha betydning. Alle vitner ble gjort kjent med omfanget av vitneplikten og med vitneansvaret før forklaringen ble opptatt.

Granskningen dekker et tidsrom på omkring 50 år. Mange av de forhold kommisjonen har søkt å belyse gjennom vitneforklaringer, har ligget langt tilbake i tid. Det er derfor naturlig at vitner ikke husker, og at vitner husker feil. Erindringsforskyvninger er en naturlig prosess, mer utpreget jo lengre tid som går. Dette har kommisjonen tatt hensyn til ved bevisvurderingen. Kommisjonen vil imidlertid bemerke at i enkelte tilfeller har manglende eller selektiv hukommelse vært påfallende. Kommisjonen har også erfart at vitner i ikke ubetydelig grad - på tross av vitneansvaret - har nøydt seg med å gi knappe svar på det de direkte er spurt om, og unnlatt å gi nærliggende supplerende opplysninger.

Ved protokollasjon av vitneforklaringer har kommisjonen brukt flere fremgangsmåter. Praktiske hensyn har vært avgjørende for hvilken fremgangsmåte som er valgt i det enkelte tilfelle.

Den vanligste fremgangsmåte har vært at forklaringen er diktert til lydbånd i vitnets nærvær. Vitnet er da oppfordret til å følge med under dikteringen og si fra dersom det har innvendinger mot protokollasjonen. Slike forklaringer regnes vedtatt av vitnet når vitnet har hørt diktatet uten å komme med innsigelser. Utskrift av forklaringen er likevel sendt vitnene for eventuelle merknader. Kommisjonen har innarbeidet slike merknader i den protokollerte forklaring når disse er av språklig art, presiserer meningen bedre, supplerer teksten eller er oppklaring av åpenbare misforståelser. Dersom vitnet har gjort

realitetsendringer, blir disse ikke innarbeidet i protokollen, men vedlegges denne. Når slike vitneforklaringer gjengis i rapporten, vil kommisjonen gjøre oppmerksom på forholdet og opplyse om det gjengitte utsagn er fra den opprinnelige eller den rettete forklaring.

En annen fremgangsmåte som ofte er brukt, er at det gjøres notater når vitnet forklarer seg. Referat utarbeides etter at forklaringen er avgitt, og dette sendes vitnet til vedtagelse. Slike forklaringer anses vedtatt av vitnet når forklaringen er returnert. Dersom vitnet har merknader, blir disse innarbeidet i referatet eller vedlagt dette.

Undertiden er forklaringen nedtegnet skriftlig mens vitnet har vært til stede. Referatet er i disse tilfeller gjennomlest på stedet og vedtatt av vitnene.

I ett tilfelle - ved forklaringen fra Haakon Lie - ble det gjort lydopptak av hele forklaringen. Utskrift av lydopptaket ble 5. juli 1994 sendt Lie for eventuelle merknader. Ved brev av 5. august 1994 oversendte Lie til kommisjonen en skriftlig forklaring, som - sammenliknet med utskriften av lydopptaket - inneholdt endringer som gikk utover rettelser av feil og misforståelser. Kommisjonen fant det ikke riktig å innarbeide rettelser i utskriften av lydopptaket. I stedet ble den skriftlige forklaringen lagt ved utskriften. Lie ble underrettet om kommisjonens standpunkt i brev av 17. august 1994.

Ved brev av 22. august 1994 ba Lie om at eventuelle tillegsspørsmål måtte bli sendt ham skriftlig slik at han kunne forberede svarene før han møtte kommisjonen på ny. Dette ble imøtekommet av kommisjonen, som 13. september 1994 oversendte en liste med tillegsspørsmål. Disse spørsmål ble besvart skriftlig av Lie i brev av 15. september 1994. I brev 22. september 1994 stilte kommisjonen flere skriftlige tillegsspørsmål. Ved fremmøte i kommisjonen 27. september 1994 leverte han skriftlige svar på disse spørsmål, men nektet å svare på ytterligere tillegsspørsmål, og han ga uttrykk for at han heller ikke ønsket å bli orientert om opplysninger som måtte fremkomme under kommisjonens arbeid, og som står i motstrid til den forklaring han hadde avgitt.

I brev av 6. oktober 1994 til Stortingets presidentskap og til kommisjonen gjorde Lie gjeldende at kommisjonens medlem Berge Furre var inhabil, og at det samme gjaldt spesialrådgiver Knut Kjeldstadli i kommisjonens sekretariat. Dette brevet ble besvart av Presidentskapet 24. oktober 1994. Presidentskapet la til grunn at inhabilitet ikke forelå.

Kommisjonen fant etter omstendighetene ikke å ville pålegge Lie å avgi tilleggsforklaring i medhold av loven om granskingskommisjonen, men i brev av 26. juli 1995 gjorde kommisjonen ham oppmerksom på at det under kommisjonens arbeid hadde fremkommet opplysninger av en slik karakter at han burde gis anledning til å kommentere dem. Han ble oppfordret til å ta kontakt med kommisjonen med sikte på å avtale et tidspunkt, hvor han ved fremmøte hos kommisjonen kunne gjøres kjent med de forhold det gjelder og uttale seg om dem. Haakon Lie svarte i brev 22. august 1995 at han fastholdt sin uttalelse fra møtet 27. september 1994. Han ga uttrykk for at dersom kommisjonen likevel ville forelegge ham utsagn fra andre, måtte dette skje skriftlig. Kommisjonen meddelte i brev 25. august 1995 at de aktuelle opplysninger ikke ville bli

sendt pr brev. Samtidig presiserte kommisjonen at det sto Lie fritt å endre standpunkt inntil kommisjonen har avsluttet sitt arbeid. Lie har ikke forandret standpunkt. Dette har medført at en rekke opplysninger ikke er foreholdt ham. Om innholdet av Lies forklaring vises til kap 15.

Johan M. Setsaas og Hans Henrik Ramm anførte i brev 7. februar 1994 til Stortingets visepresident Edvard Grimstad at kommisjonens medlem Regine Ramm Bjerke var inhabil ved behandling av spørsmål som vedrørte den såkalte Ramm/Setsaas-saken. Brevet ble besvart av visepresident Grimstad 11. februar 1994. I svarbrevet ga han uttrykk for at han verken kunne eller ville gi kommisjonen noen pålegg om hvordan den skulle drive arbeidet, og han hadde den fulle tillit til at kommisjonen selv fant frem til forsvarlige arbeidsformer. Kommisjonen fant at Ramm Bjerke ikke var inhabil.

Kommisjonen hadde 7. mars 1994 et møte med Hans Henrik Ramm og Johan M. Setsaas, der Ramm og Setsaas ga en redegjørelse. Ramm og Setsaas har senere ikke vært villige til å forklare seg for kommisjonen, med mindre de fikk anledning til å gjennomgå saksdokumentene fra den etterforskning som førstestatsadvokat Edward Dahl ledet, i sin helhet. Om denne etterforskningsgruppen vises til 13.1.1.8. I brev av 19. juli 1994 til Ramm og Setsaas samtykket førstestatsadvokat Dahl i at de to fikk innsyn i de av saksdokumentene som angikk dem. Nærmere vilkår ble fastsatt i brev av 27. juli 1994. I brev av 31. oktober 1994 til kommisjonen ba Ramm og Setsaas om å få utlånt et kopisett fra kommisjonen. Ved brev av 9. november 1994 til Ramm og Setsaas meddelte kommisjonen at den selv hadde dokumentene til utlån i forbindelse med sitt arbeid og ikke kunne overprøve førstestatsadvokat Dahls avgjørelse om begrenset innsyn. I brev av 1. oktober 1995 fastholdt Ramm og Setsaas at de måtte få anledning til å gjennomgå alle dokumentene fra Dahl-gruppens etterforskning før det var aktuelt å forklare seg for kommisjonen. Kommisjonen har ikke kunnet akseptere dette.

Granskingskommisjonen har etter anmodning fått utlånt etterforskningsdokumentene i Ramm/Setsaas-saken i sin helhet.

Så langt det har vært praktisk mulig, har kommisjonen forelagt opplysninger som kunne tenkes å gi grunnlag for kritikk, for de personer som eventuelt ville rammes av kritikken.

Loven om granskingskommisjonen gir kommisjonen adgang til - etter anmodning fra den som avgir forklaring - å beslutte at vedkommendes identitet ikke skal gjøres kjent. Kommisjonen har benyttet denne adgangen for to vitner.

Plikten til å fremlegge dokumenter følger samme regler som vitneplikten, jf loven om granskingskommisjonen § 2. Med ett unntak, jf nedenfor, har det har ikke vært nødvendig for kommisjonen å benytte denne lovhjemmelen og avsi kjennelser om utleveringspålegg. Kommisjonen har fått den tilgang til arkivene i de hemmelige tjenester som kommisjonen har bedt om. Det samme gjelder andre offentlige arkiver og arkivene til ulike organisasjoner.

Etter kommisjonens vurdering er dokumentene i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet av vesentlig betydning for granskingen. Disse dokumenter hadde Paul Engstad jr overlatt Arbeiderbevegelsens Arkiv ved Trond Bergh til oppbevaring. Kommisjonen har mottatt kopier av dokumentene, men Bergh og Engstad har motsatt seg at disse skal inngå i kommisjonens arkiv som leveres Stortinget. Kommisjonen har funnet det nødvendig at dokumentene beholdes. I møte 26. mars 1996 avsa kommisjonen derfor kjennelse om at de kopierte dokumenter skulle beholdes av kommisjonen. Kjennelsen er ikke rettskraftig.

Problemer har også oppstått i forhold til forskere som arbeider med tilsvarende problemstillinger som kommisjonen etter oppdrag fra henholdsvis Forsvarsdepartementet og Justisdepartementet, jf nærmere i 3.3 nedenfor.

Kommisjonen har under granskingen funnet det nødvendig å engasjere sakkyndig bistand. Pensjonert overingeniør Alf Per Marhaug er engasjert som teleteknisk sakkyndig i forbindelse med kommisjonens gransking av virksomheten i Ruseløkka-bunkeren, jf nærmere om oppdraget i 13.6.1. Videre har kommisjonen engasjert SINTEF til å foreta en undersøkelse og vurdering i tilknytning til enkelte påstander om telefonavlytting i nyere tid, jf 13.5.3.

3.1.3. *Kommisjonens rapport*

Kommisjonens rapport er meget omfattende. Dette skyldes at kommisjonen har sett det som vesentlig ikke bare å legge frem sine vurderinger og konklusjoner, men også å gjøre rede for de faktiske forhold vurderingene bygger på. Hensikten med dette er å gjøre det mulig for Stortinget, som kommisjonens oppdragsgiver, å foreta en selvstendig vurdering av de forhold som er beskrevet.

Størstedelen av rapporten - målt i antall sider - gjelder Politiets overvåkingstjeneste. Dette er naturlig på bakgrunn av kommisjonens mandat. Rikets indre sikkerhet er overvåkingstjenestens ansvarsområde. Det er derfor en del av tjenestens oppgaver å følge med på norske borgere og norske organisasjoner. I forhold til overvåkingstjenesten er derfor problemstillingen hvorvidt - og i tilfelle på hvilken måte og i hvilket omfang - overvåkingstjenesten har handlet i strid med de rettsregler som setter rammene for tjenestens virksomhet. Disse vurderingene er i mange tilfeller vanskelige og nødvendiggjør at en rekke faktiske forhold trekkes inn. Som grunnlag for sine vurderinger, må kommisjonen derfor gi en nokså utførlig beskrivelse av den registrering og overvåking som har skjedd av norske borgere.

Problemstillingen er en annen ved granskingen av Forsvarets etterretningstjeneste. Etterretningstjenestens oppgave er knyttet til rikets ytre sikkerhet, og virksomheten skal ikke være rettet mot norske borgere. I forhold til etterretningstjenesten er derfor spørsmålet om tjenesten - eller personer med tilknytning til tjenesten - har drevet med aktiviteter som ligger utenfor tjenestens arbeidsområde. Dette medfører at granskingen av etterretningstjenesten reiser færre spørsmål enn granskingen av overvåkingstjenesten.

Vurderingene kan dessuten foretas uten at det er nødvendig å gi en tilsvarende bred fremstilling av tjenestens virksomhet.

I forlengelsen av dette bemerker kommisjonen at forholdet mellom rapportens fremstilling av granskingen av overvåkingstjenesten og granskingen av etterretningstjenesten ikke gjenspeiler omfanget av granskingen av de to tjenester. Kommisjonen har lagt ned et betydelig arbeid i å undersøke de ulike påstander som har vært fremsatt om at etterretningstjenesten har vært involvert i ulovlig eller irregulær overvåking av norske borgere.

Kommisjonen skal bare omtale de deler av de hemmelige tjenesters virksomhet som kan ha betydning for kommisjonens mandat, dvs for spørsmålet om det har skjedd ulovlig eller irregulær overvåking eller registrering av norske borgere. Dette er bare en del av tjenestenes arbeidsområder. For overvåkingstjenesten har f eks kontraetterretning mot utenlandske borgere vært den viktigste oppgaven gjennom hele det tidsrom granskingen omfatter. Denne virksomheten omtales ikke i kommisjonens rapport, fordi den faller utenfor mandatet. Ved lesningen av rapportens fremstilling av overvåkingstjenesten er det derfor viktig å være oppmerksom på at de forhold som beskrives, bare var en del av tjenestens virksomhet, og heller ikke hoveddelen.

I kommisjonens rapport er noen hendelser gjengitt flere steder. Dette skyldes at kommisjonen har funnet det mest hensiktsmessig - med det omfang rapporten nødvendigvis måtte få - å utforme denne slik at de ulike kapitler kan leses separat. Av denne grunn inneholder hvert av kapitlene om kommisjonens vurderinger en oppsummering av faktum. Enkelte hendelser har dessuten betydning i flere sammenhenger og omtales derfor i flere av faktumkapitlene.

Det ligger ikke i kommisjonens mandat noen alminnelig forutsetning om at personer som har forklart seg for kommisjonen, skal anonymiseres i rapporten. Kommisjonen har imidlertid, blant annet av personvern hensyn, funnet at vitnene ikke bør navngis i større grad enn granskingens formål gjør nødvendig. Som utgangspunkt omtaler kommisjonen ved navn bare sentrale politikere, personer som er eller har vært ansatt i ledende stillinger i hver av de hemmelige tjenester, personer som selv har stått frem offentlig eller har blitt offentlig omtalt, og personer som har vært sentrale aktører i virksomhet som omfattes av kommisjonens mandat. I en del tilfeller hvor navn ikke er nevnt, vil det vanskelig kunne unngås at personer kan identifiseres ut fra den sammenheng de nødvendigvis må omtales i eller den stilling de har hatt. I helt spesielle tilfeller er personer navngitt for å forhindre mulighet for forvekslinger.

I Innst S nr 60 (1993-94) s 3 understreker den særskilte komiteen at kommisjonen i sitt arbeid og i rapporteringen skal legge vekt på at Norge fortsatt skal ha hemmelige tjenester både innen Forsvaret og politiet. Videre fremhever komiteen at det også må legges vekt på at "et nært og fortrolig samarbeid med utenlandske hemmelige tjenester ikke blir skadelidende, men kommisjonen må se dette i sammenheng med sitt mandat om å avdekke eventuelle ulovlige handlemåter".

Disse, og andre forhold, medfører at kommisjonen har funnet at visse forhold ikke kan uttrykkes direkte i rapporten, men må omskrives. Omskrivingen er knyttet til betegnelsen utenlandske kontorer og samarbeidende tjenester. Omskriving har skjedd så langt det har vært mulig uten at det går ut over rapportens meningsinnhold på punkter av betydning.

Av hensyn til det fremtidige samarbeid mellom norske hemmelige tjenester og tilsvarende tjenester i utlandet, har kommisjonen begrenset omtalen av slikt samarbeid mest mulig. Meddelelse av opplysninger om norske borgere til utenlandske tjenester må imidlertid fremstilles og drøftes, men kommisjonen unnlater i rapporten å oppgi hvilken eller hvilke tjenester opplysningene er gitt til. I stedet brukes uttrykket utenlandske eller samarbeidende tjenester. Som regel dreier det seg om én eller to tjenester.

På bakgrunn av den debatt som har utspilt seg om graderingen av kommisjonens rapport, finner kommisjonen grunn til å gi uttrykk for følgende:

Kommisjonens rapport er gradert Hemmelig. Dette er nødvendig av formelle grunner: Fordi det i rapporten siteres fra og gjengis opplysninger fra dokumenter som er gradert Hemmelig, må rapporten graderes tilsvarende. Kommisjonen har selv ikke adgang til å foreta formell nedgradering.

Det alt vesentlige av de dokumenter kommisjonen har innhentet er gradert. Det dreier seg om mange tusen dokumenter. En ikke ubetydelig andel av disse er gradert Hemmelig. De forklaringer kommisjonen har mottatt fra tjenestemenn og andre inneholder i atskillig utstrekning graderte opplysninger og er gradert tilsvarende.

Kommisjonen har under sitt arbeid verken sett det som prinsipielt akseptabelt eller praktisk mulig å søke graderingsmyndighetene om avgradering av samtlige graderte dokumenter og opplysninger som er innhentet som ledd i granskingen. Prinsipielt sett bør de tjenester eller myndigheter som er under gransking, ikke gis innsyn i de forklaringer kommisjonen har mottatt og anledning til nærmere orientering om hvilke dokumenter eller opplysninger i dokumenter kommisjonen finner av interesse. Dette ville også være uheldig fordi det kunne gi inntrykk av at kommisjonens utvalg av eksempler i rapporten var underkastet en form for sensur.

Ved siden av dette er formell avgradering av dokumentene en praktisk umulighet. Avgradering av samtlige innhentede dokumenter ville være uforholdsmessig arbeidskrevende både for kommisjonen og de berørte myndigheter. Hvilke dokumenter - eller opplysninger fra dokumenter - som skulle inntas i kommisjonens rapport er først klarlagt i forbindelse med den endelige utarbeidelse av rapporten. Praktisk sett ville kommisjonen ved avslutningen av sitt arbeid kunne ha oversendt rapporten i sin helhet til regjeringen med sikte på nedgradering. Dette kunne selvfølgelig bare ha vært gjort hvis Stortinget hadde anmodet om det.

For å unngå at rapporten måtte graderes Strengt Hemmelig har Kommisjonen anmodet om nedgradering av et mindre antall dokumenter fra Statsministerens kontor og andre

steder, gradert Strengt Hemmelig. Det dreier seg om gamle dokumenter. Disse dokumentene er nedgradert.

3.2. Undersøkelsenes omfang

3.2.1. *Politiets overvåkingstjeneste*

Kommisjonen har gjennomført omfattende arkivundersøkelser og avhørt et stort antall nåværende og tidligere ansatte i Politiets overvåkingstjeneste.

Ved Overvåkingssentralen er det foretatt meget omfattende arkivundersøkelser:

Personarkivet, dvs arkivet for observasjonssaker og overvåkingssaker, er gjennomgått i sin helhet når det gjelder norske borgere. Det gamle prinsipparkiv, som var i bruk frem til 1970, og emnearkivet, som ble etablert i 1970, er gjennomgått på de områder som har vært antatt å være av betydning for kommisjonens mandat. Flere andre arkiver og registre er gjennomgått. Blant annet har kommisjonen gjennomgått någjeldende og tidligere rundskriv fra Overvåkingssentralen, POT-meddelelser, som er generelle informasjonsskriv fra Overvåkingssentralen, og Overvåkingssentralens og landsdelssentralenes periodiske rapporter om virksomheten. Kommisjonen har videre gjennomgått referater fra lokale og landsdekkende konferanser i overvåkingstjenesten. Kommisjonen har også gjennomgått arkivmateriale ved Overvåkingssentralen vedrørende telefonkontroller, særlig i saker der beslutningene omfatter rett til å kontrollere samtaler på telefoner som innehas av organisasjoner med politisk tilsnitt.

Kommisjonen har mottatt forklaring fra nåværende overvåkingssjef Hans Olav Østgaard (1993-) og fra de tidligere overvåkingssjefer Jostein Erstad (1982- 1990), Svein Urdal (1990-1991) og Jan Grøndal (1991-1993). Videre har i alt 39 nåværende og tidligere ansatte ved Overvåkingssentralen avgitt forklaring.

Overvåkingstjenesten på landsbasis har vært indelt i landsdelssentraler, avdelinger og underliggende lokale politidistrikter. Med unntak av landsdelssentral Østlandet, som inngår i Overvåkingssentralen, er alle lokale ledd knyttet til de ordinære politikamre. Kommisjonen har besøkt alle landsdelssentraler og en rekke avdelinger, hvorav alle avdelingene i Nord-Norge, og flere politikamre i de forskjellige landsdeler. Ved disse besøk har kommisjonen foretatt omfattende arkivundersøkelser.

Kommisjonen har mottatt forklaring fra i alt 31 nåværende og tidligere ansatte ved overvåkingspolitiets lokale ledd.

3.2.2. *Forsvarets etterretningstjeneste*

Kommisjonen har gjennomført omfattende arkivundersøkelser og avhørt et meget stort antall nåværende og tidligere ansatte i Forsvarets etterretningstjeneste.

Alle aktuelle arkiver i Etterretningsstaben er undersøkt. Det har versert en del påstander og rykter om omfattende arkivbrenninger av kompromitterende materiale i staben. Kommisjonen har ikke funnet grunnlag for å anta at dette er tilfelle.

I tillegg til de sentrale arkiver har kommisjonen undersøkt en rekke arkiver ved Forsvarets avdelinger, særlig i Nord-Norge. Det har vært gjennomført en rekke befaringer på aktuelle militære og sivile anlegg.

Kommisjonen har mottatt forklaring fra nåværende sjef for etterretningstjenesten Olav Bjerke (1993-), og fra de tidligere etterretningssjefer Reidar Torp (1970-1975), Sven Aage Hauge (1975-1977), Fredrik Bull-Hansen (1977-1979), Jan Ingebrigtsen (1979-1985), Egil Eikanger (1985-1988) og Alf Roar Berg (1988-1993). Videre har i alt 119 nåværende og tidligere ansatte i etterretningstjenesten avgitt forklaring. I tillegg er en rekke personer, i alt 127, med tilknytning til Politiets overvåkingstjeneste, Forsvaret, Televerket, storting, regjering og statsadministrasjonen for øvrig, avhørt om deres befattning med Forsvarets etterretningstjeneste. Også nåværende og tidligere medlemmer av Kontrollutvalget for etterretningstjenesten, K-utvalget, har avgitt forklaring for kommisjonen.

3.2.3. *Forsvarets sikkerhetstjeneste*

Også i forbindelse med Forsvarets sikkerhetstjeneste har kommisjonen gjennomført undersøkelser av et stort antall arkiver og avhørt en rekke personer. Ettersom sikkerhetstjenesten frem til 1965 var en del av Forsvarets etterretningstjeneste, har også de arkiver som er gransket og de personer som er avhørt i den forbindelse hatt betydning. Kommisjonen har i tillegg gjennomført gransking av arkivene i Forsvarets sikkerhetsstab.

Kommisjonen har mottatt forklaring fra den nåværende sjef for Sikkerhetsstaben, Hans Dramstad (1993-), samt Oscar Magnus, som var sjef fra 1972-1979. Kommisjonen har ellers særlig konsentrert seg om personell som har hatt ansvar for eller arbeidet med personkontrolltjenesten, og har i alt avhørt 25 nåværende og tidligere ansatte.

3.2.4. *Undersøkelsene for øvrig*

Protokollene og arkivene for Kontrollutvalget for overvåkings- og sikkerhetstjenesten er gjennomgått i sin helhet. Kommisjonen har mottatt forklaring fra utvalgets tidligere ledere, høyesterettsdommer Jens Bugge (1984-1988) og Hans Stenberg Nilsen (medlem fra 1987, formann fra 1988). Kommisjonen har også mottatt forklaring fra Gunnar Fredrik Hellesten, som var medlem av utvalget fra 1973 til 1984.

Forklaring er mottatt fra - så vidt kommisjonen har brakt på det rene - samtlige nålevende medlemmer av det tidligere Koordineringsutvalget under Regjeringens sikkerhetsutvalg, som var i virksomhet til 1965.

Stortingets protokoller fra lukkede møter og fra møter i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité fra 1945 til 1994, samt protokollene fra Spesialkomiteen for særlige utenrikspolitiske saker og beredskapsspørsmål (1948-1949) er gjennomgått i sin helhet.

Kommisjonen har også mottatt forklaring fra en rekke tidligere medlemmer av Stortingets justiskomité.

Ved Statsministerens kontor har kommisjonen gjennomgått følgende arkiver:

- Referater fra regjeringsskonferanser (1944-1965), som beror ved Riksarkivet.
- Protokollene til Forsvarsrådet (1937-1959) og Regjeringens sikkerhetsutvalg (1953-1993). Utvalgets protokoller fra 1949 til 1953 har ikke latt seg oppdrive. Kommisjonen har fått opplyst fra Statsministerens kontor at det har vært iverksatt undersøkelser for å finne disse protokollene, men at undersøkelsene har vært resultatløse. Tilsvarende gjelder kommisjonens egne undersøkelser for å finne disse protokollene.
- Protokollene til Koordinasjonsutvalget for etterretnings- og sikkerhetstjenesten (1947-1950), Koordineringsutvalget under Regjeringens sikkerhetsutvalg (1949-1965), Det rådgivende sikkerhetsutvalg (1965-1977).
- Tidligere ekspedisjonssjef Andreas Andersens etterlatte papirer.

Kommisjonen har mottatt forklaring fra de tidligere statsministre Per Borten (1965-1971), Odvar Nordli (1976-1981) og Jan P. Syse (1989-1990).

Videre har kommisjonen motatt forklaring fra flere tidligere regjeringsmedlemmer og stassekretærer, samt nåværende og tidligere stortingsrepresentanter, hovedsakelig fra Arbeiderpartiet og Høyre.

Kommisjonen har videre gjennomgått relevante deler av Justisdepartementets arkiv og motatt forklaring fra de tidligere justisministre Jens Chr. Hauge (1955) Elisabeth Schweigaard Selmer (1965-1970), Inger Louise Valle (1973-1979), Bjørn Skau (1981), Mona Røkke (1981-1985), Wenche Frogn Sællæg (1985-1986), Helen M. Bøsterud (1986-1989) og Else Bugge Fougner (1989-1990), samt fra tre tidligere departementsråder og et større antall tidligere embeds- og tjenestemenn i Justisdepartementet.

Kommisjonen har gjennomgått deler av Forsvarsdepartementets arkiv og har mottatt forklaring fra forsvarsminister Jørgen Kosmo (1993-) og fra de tidligere forsvarsministre Jens Chr. Hauge (1945-1951), Håkon Kyllingmark (1963), Otto Grieg Tidemand (1965-1970), Rolf Hansen (1976-1979), Thorvald Stoltenberg (1979-1981), Anders C. Sjaastad (1981-1986) og Per Ditlev-Simonsen (1989-1990).

Relevante deler av Utenriksdepartementets arkiver er gjennomgått.

Fra partier, organisasjoner, institusjoner og andre har kommisjonen blant annet gjennomgått relevante deler av følgende arkiver:

- Det norske Arbeiderpartis sentralarkiv
- Arbeiderenes Ungdomsfylking
- Landsorganisasjonen i Norge
- Det såkalte Hjelm-Nilsen/Bye arkivet, enkelte steder også benevnt Engstad-arkivet (i dag deponert i Arbeiderbevegelsens arkiv)
- Arbeiderbevegelsens arkiv i Nord-Norge
- Rogaland og Stavanger Arbeiderpartis arkiv
- Norges Rederiforbund og den tidligere Skibsfartens Arbeidsgiverforening
- NHO og den tidligere Norsk Arbeidsgiverforening
- Libertas
- Norsk Sjømannsforbund (i Arbeiderbevegelsens arkiv)
- Arbeidsdirektoratets arkiv vedrørende sjømannsformidling (i Riksarkivet)
- Norges Kommunistiske Parti
- Flere private arkiver
- NSBs militærkontor
- Diverse arkiver i tilknytning til det tidligere DDR, Berlin

Det er foretatt avhør av et større antall nåværende og tidligere ansatte og tillitsvalgte i Det norske Arbeiderparti, Arbeidernes Ungdomsfylking og Landsorganisasjonen i Norge, herunder:

- De tidligere ledere i Arbeiderpartiet Oddvar Nordli og Reiulf Steen
- De tidligere partisekretærer Haakon Lie, Ronald Bye og Ivar Leveraas
- Flere tidligere ledere i AUF
- De tidligere ledere i Landsorganisasjonen Tor Aspengren og Leif Haraldseth, samt nåværende leder Yngve Haagenen
- Et stort antall tidligere ansatte i Arbeiderpartiets og Landsorganisasjonens sekretariat og fylkesorganisasjoner, samt lokale tillitsvalgte.

Mange av disse har også vært statsråder og statssekretærer.

Kommisjonen har også mottatt forklaringer fra tidligere ledere og ansatte i de fleste av de øvrige organisasjoner og institusjoner som er nevnt ovenfor, samt fra tidligere ansatte ved enkelte bedrifter som det har vært grunn til å anta har mottatt opplysninger fra Overvåkingspolitiet.

Et større antall nåværende og tidligere ansatte i Televerket/Telenor har avgitt forklaring.

Kommisjonen har gjennomgått politidokumentene i forbindelse med følgende etterforskinger:

- Etterforskning i 1955 av påstander om overvåking og telefonavlytting av Norges kommunistiske parti
- Gudbrandsdal politikammers etterforskning av Lillehammer-saken, drapet på Ahmed Bouchiki i 1973

- Økokrims etterforskning vedrørende lekkasje i Løfsnes-saken - dokumenter offentliggjort i Klassekampen i oktober 1991
- Etterforskning ledet av førstestatsadvokat Edward Dahl i Ramm/Setsaas-saken.
- Økokrims etterforskning av lekkasjer fra den graderte del av Treholt-saken.

I forbindelse med Lillehammer-saken er også saksdokumenter i Overvåkingssentralen, Justisdepartementet og Utenriksdepartementet gjennomgått.

Et større antall journalister som har vært antatt å kunne ha opplysninger av betydning for kommisjonen har også avgitt forklaring.

Kommisjonen har motatt forklaringer fra et større antall tidligere og til dels nåværende tillitsvalgte og ansatte tilknyttet partier og organisasjoner på venstresiden som har vært gjenstand for tjenestenes interesse.

Det er også motatt forklaringer fra en rekke andre personer, blant annet etterlatte etter personer som har vært sentrale i granskningen.

3.3. Andre utvalg og undersøkelser

Kommisjonen ble oppnevnt 1. februar 1994. På dette tidspunkt pågikk flere andre undersøkelser som berører kommisjonens mandat. Dels er disse avsluttet, dels pågår de fortsatt.

Følgende undersøkelser er omtalt i 13.1, og det vises til fremstillingen der:

- Nygaard Haug-utvalget: Utvalget ble oppnevnt ved kgl res 16. april 1993. Leder for utvalget var førstelagmann Agnes Nygaard Haug. Utvalgets mandat var å undersøke påstander om at Forsvarets etterretningstjeneste har foretatt ulovlig telefonavlytting av norske borgere eller andre ulovlige aktiviteter mot norske borgere. Undersøkelsen skulle omfatte tidsrommet fra og med 1961 til oppnevningen. Utvalget fremla sin rapport til Forsvarsdepartementet 30. juni 1994. Kommisjonen har fått tilgang til utvalgets samtalereferater med unntak av noen ganske få, der vedkommende ikke har samtykket i utlevering.
- Etterforskningen av den såkalte Ramm/Setsaas-saken: Riksadvokaten nedsatte den 3. juni 1993 en uavhengig etterforskningsgruppe under ledelse av førstestatsadvokat Edward Dahl for å etterforske påstander fra sjefredaktør Hans Henrik Ramm og major Johan M. Setsaas om at disse, og en rekke andre norske borgere, var utsatt for ulovlig avlytting eller andre former for overvåking. Dahl avla sluttrapport 10. juni 1993 med en mindre tilføyelse i oktober 1993.

Videre er to grupper historikere i virksomhet - begge ble engasjert før kommisjonen ble oppnevnt:

- Historikerne Trond Bergh og Knut Einar Eriksen er engasjert av Justisdepartementet og Forsvarsdepartementet med oppdrag å foreta en historisk gjennomgang av norske overvåkings- og etterretningsmyndigheters samarbeid med blant annet politiske organisasjoner og miljøer i etterkrigstiden. Bergh/Eriksen påbegynte sitt arbeid 1. oktober 1993, og dette skal være avsluttet innen utgangen av 1996.
- Historikerne Olav Riste og Arnfinn Moland er engasjert av Forsvarsdepartementet med oppdrag å frembringe en historisk-faglig studie av norsk etterretningstjenestes virksomhet fra 1945 til 1970. Arbeidet ble påbegynt ved nyttår 1994.

Særlig historikerne Bergh og Eriksens oppdrag overlapper i betydelig grad kommisjonens mandat.

Om forholdet mellom kommisjonen og de andre undersøkelser som pågikk da kommisjonen ble oppnevnt, uttaler den særskilte komiteen i Stortinget, se Innst S nr 60 (1993-94) s 1-2:

"K o m i t e e n finner det klart at Stortinget ikke skal holde utenfor kommisjonens mandat de områder som allerede er under undersøkelse av flere utvalg som er nedsatt av Regjeringen. Det vil være Regjeringens sak å ta stilling til om disse utvalgene skal fortsette sitt arbeid etter at kommisjonen er oppnevnt. Når det gjelder det materiale som foreligger fra de pågående eller avsluttede undersøkelsene, har de berørte statsråder i møte med komiteen lovet at dette vil bli stilt til disposisjon for granskingskommisjonen, med unntak av den del av historikernes materiale som er underlagt kildevern, og komiteen er tilfreds med dette."

Stortingets vedtak om oppnevningen av kommisjonen, pkt 6, lyder slik:

"Stortinget forutsetter at det materiale som måtte foreligge hos offentlige myndigheter fra andre undersøkelser som pågår eller er avsluttet, stilles til kommisjonens disposisjon. Stortinget forutsetter at alle offentlige arkiver og mulig annet materiale stilles til rådighet for kommisjonen."

Bergh/Eriksen har overfor kommisjonen nektet å utlevere kopier av referater fra samtaler de har hatt med personer, med mindre personene uttrykkelig ønsker dette. Det har således ikke vært nok at de samtykker i at referatene utleveres. De har heller ikke villet gi kommisjonen en oversikt over hvilke dokumenter de har gjennomgått eller kopiert. De har videre nektet å svare på spørsmål om hva de kjenner til av faktiske forhold av betydning for kommisjonens mandat. Deres standpunkt er blitt begrunnet ved henvisning til forskningsetikk, i første rekke det såkalte kildevernet.

I brev 25. september 1995 til kommisjonen meddelte Justisdepartementet at overvåkingstjenesten ville stille til kommisjonens rådighet en oversikt over og eventuelt kopier av det samme dokumentmaterialet som historikerne har gjennomgått og fått kopier av. Kommisjonen har senere mottatt den oversikten. Tilsvarende ville kommisjonen kunne få fra Justisdepartementets arkiv en oversikt over hvilke dokumenter historikerne der har gjennomgått. Videre opplyste departementet at historikerne ville sende en skriftlig henvendelse til de personer de har hatt samtaler med, med spørsmål "om de ønsker at deres navn kan gjøres kjent for kommisjonen og/eller om de eventuelt ønsker at godkjente referat fra samtaler blir gjort kjent for kommisjonen".

I brev av 13. november 1995 til kommisjonen opplyste historikerne at "av de ialt noe over 20 informanter historieutvalget nå har hatt kontakt med, har fire uttrykt ønske om at samtalereferatet gjøres kjent for Stortingets granskingskommisjon for de hemmelige tjenester, ... Én informant har uttrykt ønske om at hans navn, men ikke samtalereferatet, skal gjøres kjent for kommisjonen." De fire referatene var vedlagt brevet.

Kommisjonen har ikke ansett dette tilfredsstillende, men har - etter en samlet vurdering - avstått fra å gi historikerne pålegg om å avgi forklaring for kommisjonen og å utlevere dokumenter.

I januar 1996 besluttet førstestatsadvokat Lasse Qvigstad at etterforskingen av den såkalte Lillehammer-saken - drapet på Ahmed Bouchiki begått av Mossad-agenter i Lillehammer 21. juli 1973 - skulle gjenopptas. Bakgrunnen var nye påstander om at norske borgere medvirket til drapet.

